

КРИТЕРІЇ ДОБОРУ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ КАЗКИ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

В статті розкривається роль народної сказки в формуванні нравственности младших школьников, характеризується фольклорный жанр как эффективное средство гуманистического воспитания детей. Автор выделяет критерии, которыми необходимо руководствоваться в выборе народных сказок для формирования нравственно-этических чувств учащихся начальных классов.

The article reveals the role of a folk fairy-tale in the process of forming younger school-children's morality. The folklore genre is characterized as an effective means for humanistic upbringing of children. The author gives the criteria to follow when choosing folk fairy-tales to form moral-and-ethical feelings of primary classes pupils.

Школяр – не тільки об'єкт, а й суб'єкт власного розвитку й виховання. Відбувається перехід від суб'єктно-об'єктних відносин до суб'єктно-суб'єктних (Ш.Амонашвілі, Е.Днепров, О.Бондаревська, В.Хазін). Істотну роль у гуманістичному вихованні відіграє правильне використання емоційних педагогічних стимулів, які викликають позитивні мотиви діяльності. Емоційні педагогічні стимули – комплекс спеціально створених педагогічних емоційно наповнених ситуацій, прийнятих виховною ідеєю, які впливають на почуття школярів, викликають у них емоційний відгук, співпереживання.

Деякі вчені (К.Габриловець, А.Литвиненко, К.Моніч, Л.Руднєва) визначають художню літературу як ефективний засіб гуманістичного виховання школярів. Непересічність виховного впливу казок пояснюється їх художніми засобами, які легко сприймаються, добре й надовго запам'ятовуються. На прикладах казкових героїв діти вчаться оцінювати дії свої та інших. Усі казки повчальні, утверджують певну моральну істину, розвивають мислення та творчу уяву дітей. Казкові сюжети побудовані на протиставленні та боротьбі добра і зла, неодмінного утвердження добрих начал, містять яскраві приклади гуманної та антигуманної поведінки, гуманних та антигуманних стосунків, які відбиваються у відповідних поняттях. Засуджуючи зло, переборюючи життєві труднощі, казки закликають до перетворення світу на садах людяності і краси.

Дітям народна казка потрібна – як духовний хліб, що, як і хліб насущний, ніколи не приїдається.

Споконвіку народ плекав і передавав нащадкам дивовижні мрії про непереможність добра, правди, про щасливе життя. Адже завжди, усі часи, як писав один із перших дослідників українських казок вчений-філолог Олександр Потебня, потреба народу в щасті, достатку, благополуччі має задовольнятися хоча б у мріях. У казках відобразилися світогляд народу, його морально-етичні й естетичні принципи, педагогічний геній, багатовіковий досвід виховання підростаючого покоління. Казковий епос поділяється на три основні великі масиви: казки про тварин, чарівні (героїко-фантастичні) та соціально-побутові.

Історично найдавнішими вважаються казки про тварин (так званий “звіриний епос”).

Казки про тварин в алегоричній формі розкривають суспільні явища, побут людей. Вони нерідко сповнені сатири. Казка про тварин, як писав Іван Франко, розповідаючи про звірів, “підморгує однією бровою на людей”.

Чарівні (героїко-фантастичні) казки розлогіші від попередніх творів спадщини народу.

Казкова творчість розцвітає нев’яучими квітами любові до українських людей. У казках перемога дістається тому, хто уособлює народний етичний та естетичний ідеал: працьовитість, доброту, розум, вірність, пам’ятливість, красу. Провідними персонажами чарівних казок є герої-богатирі, подвиги яких мають здебільшого визвольнопатріотичний характер і приносять користь народові. У цьому сюжетно-тематичному циклі відобразилися тернисті шляхи історії рідного народу.

У казках певні моральна теза чи настанова виступає ненав’язливо, а впливає з усієї художньої тканини твору, існує як її повчальний висновок, який роблять для себе слухачі казки. В цьому полягає секрет особливого великого впливу народної фантастики на формування внутрішнього світу дитини [5, с. 19].

Найбільшу групу українських казок становлять соціально-побутові твори. Ці твори (особливо сатиричного спрямування) вчені називають ще реалістичними, оскільки в них відображені дійсні події, а вимисел, фантазія переносяться в площину земної діяльності людей.

Народним казкам властиві такі художні засоби, як:

- алегоричність;
- гіперболізація;
- ретардація (уповільнення). Наприклад: лисиця тричі вмовляє півня відчинити віконце (“Котик і півник”).

Із жанром казки пов'язана і творчість Марка Вовчка, Івана Франка, Лесі Українки, Михайла Коцюбинського, а також Павла Тичини, Наталі Забіли, Марії Пригари, Івана Неходи, Анатолія Шияна, Григора Тютюнника. Нині в жанрі літературної казки плідно працюють Оксана Іваненко, Микола Вінграновський, Анатолій Дімаров, Богдан Чалий, Всеволод Нестайко, Тамара Коломієць, Юрій Ярмиш, Григорій Усач, Анатолій Костецький.

Казки – нев'яучі духовні квіти народу, що полоняють своєю красою кожного, хто слухає, читає звабливу їхню мову.

Основою жанрового поділу казок у сучасному східнослов'янському, зокрема і в українському, фольклорі є класифікація російського дослідника народної творчості В.Проппа: казки про тварин, чарівні казки, новелістичні казки.

Широке використання казок у початковій школі зумовлюється тим, що їх зміст викладений у цікавій формі. Існує чіткий поділ персонажів на добрих і поганих, сутність вчинків яких легко розуміється дітьми і дає змогу визначити якості кожної дійової особи. Це полегшує юним читачам змогу правильно оцінити моральність вчинку [2, с. 16].

В одній зі своїх статей К.Д.Ушинський писав про народні казки: “Багато з них, мабуть, народ переробив або заново склав спеціально для дітей. Це – перші і блискучі спроби народної педагогіки, і я не думаю, щоб хто-небудь був спроможний змагатися в цьому випадку з педагогічним генієм народу. Народну казку діти читають легко вже тому, що в усіх дитячих народних казках безперервно повторюються ті самі дитячі слова та звороти, і з цих безперервних повторень, що якнайбільше задовольняють педагогічне значення оповідання, складається щось ціле, струнке, що легко оглянути, сповнене руху, життя й інтересу. Ось чому народна казка не тільки цікавить дитину, не тільки становить прекрасну вправу в самому початковому читанні, весь час повторюючи слова й звороти, але надзвичайно швидко відбивається в пам'яті дитини з усіма своїми мальовничими деталями й народними висловами... У народній казці велика, сповнена поезії дитина – народ – розповідає дітям свої дитячі та, принаймні, наполовину вірить сам у ці мрії”.

“Українськими засобами виховати розумну працювиту дитину, не одірвану від свого народу, а навпаки – пов'язану з ним пошаною до усього свого, знанням усього того, серед чого вона виростає” – це кредо поборників українського шкільництва М.Драгоманова, С.Русової, П.Чубинського якнайкраще засвідчує всю

вартість народної педагогіки для української інтелігенції. У статті “В оборону казки” С.Русова писала: “Казка й дитина щось таке споріднене. Вони так одне з другим зрослися, що як би педагоги не намагалися вигонити казку з дитячої хати, вона таки пануватиме, бо вона природно відповідає вимогам дитячого розуму...” [3, с. 11].

І.Я.Франко неодноразово вказував, що педагогічні ідеї українського народу виростають на таких культурних національних традиціях, які мають першочергове значення у формуванні в молодого покоління почуття любові до власного народу, до своєї рідної землі. У формуванні моральності засобами фольклору І.Я.Франко особливо виділяв казки, за мотивами яких він створив низку чудових творів: “Коли ще звірі говорили”, “Лис-Микита”, “Кішка”, “Казка про казку” та ін. Високо цінуючи педагогічне значення народних казок, поет писав: “Я бажав би, щоб наші діти в інтересах здорового й морального розвитку як можна більше витали фантазією в тому світі простих характерів і простих відносин... Звідси вони винесуть міцні основи захоплення і чесності, правдивості, справедливості...”. На думку І.Я.Франка, моральні норми і критерії повністю залежать від конкретних історичних умов, суспільного розвитку життя.

Різні аспекти роботи з казкою висвітлені у працях психологів (О.Запорожець, Н.Карпинська, Т.Рубцева, Н.Молдавська) та педагогів (А.Абдуліна, Н.Бірко, М.Львова, Н.Светловська).

У низці досліджень (А.Богущ, С.Бакуліна, С.Литвиненко, А.Щербо) казка розглядається як засіб морального виховання.

Однак, в умовах школи за браком часу неможливо відтворити та опрацювати всі зразки народних казок, тому є доречним визначення тих критеріїв, за якими слід їх добирати для використання у формуванні морально-етичних почуттів учнів початкових класів. На наш погляд, головними з них є:

- оптимальна кількість творів, яка не повинна заважати природному перебігу навчально-виховного процесу;
- художньо-виховна, емоційно-почуттєва доцільність та значущість кожного окремого твору;
- доступність та відповідність викладу матеріалу віковим особливостям і творчим можливостям молодших школярів;
- вимога не видозмінювати першооснову фольклорного матеріалу;
- перспектива колективного прилюдного виступу з приводу прочитаного;

– добре продуманий сценарій виховних вправ з чергуванням сольних та групових номерів, їх видовищність, яскравість та колоритність оформлення тощо.

Знайомство дітей з мистецтвом живого художнього слова започатковується здебільшого сприйманням казки. Діяння позитивних героїв казки викликають у молодших школярів почуття замилування і захвату [1, с. 231].

Герої казок приваблюють спостережливістю, кмітливістю, вірою в себе, довір'ям до інших, щирим прагненням допомагати нещасним, гнобленим та голодним; вірою в торжество правди, добра й справедливості, а також готовністю жертвувати собою заради торжества гуманістичних ідеалів.

Значну частину українського оповідального епосу становлять казки чарівні, в яких за незвичайними подвигами героїв-богатирів, стражданнями людей через витівки зло творців-чарівників розкривається їх фантастичний характер. Сюжетно-тематичний обрій чарівної казки дуже широкий. Тут і оповіді про змібборство (“Кирило Кожум'яка” та ін.), злу мачуху і лісового помічника (“Кобиляча голова”), заклятого нареченого (наречену) (“Царевич-вуж”, “Царівна-жаба”).

Незалежно від сюжетної розмаїтості усі чарівні казки подібні композиційно, характеризуються однаковими поетичними засобами.

Основними добротворцями чарівної казки є герої-богатирі. Сила їхня гіперболізується протягом усієї оповіді. Образ богатиря ще в зав'язці одержує біографічну характеристику і поступово вимальовується в різних перипетіях, зустрічах, конфліктах. Казка змальовує не лише велику силу та розум героя, а й його найвищі моральні якості – чесність, правдивість, співчуття до знедолених, готовність до самопожертви в обстоюванні добра.

Героям-богатирям чарівних казок притаманні рішучість, оптимізм, почуття гумору.

У жіночих образах чарівної казки втілюється скромність, чесність, покірливість дівчини, вміння виконувати будь-яку домашню роботу. В епізодах про мачуху й дідову дочку значну роль відіграє тема праці. “Ідеального” становища багатій господині власного дому дідова дочка досягає стражданням і безкорисливим трудом.

У ставленні до праці виявляються моральні риси дідової та бабиної дочки.

Усі злоторці, зображені у чарівних казках, – образи фантастичні або напівфантастичні – чарівники чи звичайні істоти, наділені якимись надприродними властивостями.

На думку Н.Рошіяну, в первісній казці фантазія є ще елементом вірування, а жартівливий іронічний тон приказок, каламбурів з'явився порівняно пізно, коли казка стала результатом поетичного вимислу, а магія слова – художнім прийомом.

Медіальні словосполучення відіграють важливу естетичну роль в драматизуванні дії казки, в дотриманні оповідачем важливих художніх канонів, відповідно до яких утверджується щаслива розв'язка. Дослідники виділяють зовнішні і внутрішні медіальні формули. Зовнішні зосереджують увагу слухачів, перевіряють її, поєднують сюжети, тобто є перехідними. Словосполучення, вживані для зацікавлення слухачів, фактично є закликком слухати оповідача, попередженням, що розповідь починається: "...Почну вам, діти, казку", "Розкажу вам казку про...".

Вчителям, що готуються до читання дітям казок, слід вдумливо прочитати підрозділ у книжці В.О.Сухомлинського "Серце віддаю дітям", який називається "Кімната казки". На основі свого багатого досвіду видатний педагог дійшов до таких найважливіших висновків:

1. "Казка, гра, фантазія – животворне джерело дитячого мислення, благородних почуттів і прагнень".
2. "Через казкові образи в свідомість дітей входить слово з його найтоншими відтінками...".
3. "Без казки – живої, яскравої, що оволоділа свідомістю і почуттями дитини, - неможливо уявити дитячого мислення і дитячої мови як певного ступеня людського мислення і мови".
4. "Діти знаходять глибоке задоволення в тому, що їхня думка живе в світі казкових образів. П'ять, десять разів дитина може переказувати одну й ту саму казку і щоразу відкриває в ній щось нове".
5. "Казка невіддільна від краси, сприяє розвиткові естетичних почуттів, без яких неможливі благородство душі, щира чуйність до людського нещастя, горя, страждань".
6. "Завдяки казці дитина пізнає світ не тільки розумом, а й серцем".
7. "З казки бере дитина перші уявлення про справедливість і несправедливість".
8. "Казка – благодатне джерело виховання любові до Батьківщини..." [5, с. 176].

Вчителеві варто скористатися також спостереженнями і висновками К.І.Чуковського, який підкреслював, що, по-перше, пісні і казки із сумним фіналом не приваблюють дитину, по-друге, виконавцеві казки для дітей треба перенестись в дитячий світ, зануритись почуттями своїми в стихію напливу дитячої радості.

Виконавець казки має враховувати і те, що душевні порухи казкових героїв зображаються через фізичні діяння.

Читаючи казки, доводиться змінювати пози, промовляючи репліки різних дійових осіб, враховувати зміни адресата, не забувати про загальний романтично піднесений тон, що відтворює незвичайні, дивовижні картини та ситуації, не збитися на побутово-інформативне читання і в той час уникнути ходульної декламації.

Література

1. Буяльський Б.А. Поезія усного слова: Азбука виразного читання: Книга для вчителя. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Рад. школа, 1990. – 255с.
2. Горєєва В.М. Виховання культури поведінки школярів. – К., 1983. – 47с.
3. Русова С. В оборону казки // Сільська школа. – 2001. – №6. – С.11.
4. Сухомлинський В. Вибрані твори: В 5 т. – К.: 1977. – Т.3. – С.176-177.
5. Чорна О. Педагогічні умови формування у молодших школярів шанобливого ставлення до людей // Рідна школа. – 2006. – №3. – С.18-20.

І.В.Онищенко

МОВЛЕННЄВИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ДВОМОВНОСТІ

В статъе раскрывается сущность и характерные особенности речевого развития детей в условиях билингвизма, определяются педагогические условия организации обучения детей украинского языка в дошкольном учебном заведении с русским языком обучения.

In article the essence and prominent features of speech development of children in conditions bilingvism reveals, pedagogical conditions of the organisation of training of children of the Ukrainian language in a preschool educational institution with training Russian are defined.

Постановка проблеми. Процес розвитку української